

© Український переклад. І. Е. Бояновська, 1992.

Ce grand malheur de ne pouvoir etre seul (1).

Лабрюйєр

Добре було сказано про одну німецьку книгу: "Es lasst sich nicht lesen" — вона не дається прочитати. Існують і таємниці, які не даються, аби їх розкрили. Щоночі, чіпляючись за руки сповідників та жалісно зазираючи їм у вічі, помирають люди з розпукою в серці і спазмом у горлі — і все через мерзенну таємницю, що не дається, аби її розкрили. Людське сумління, на жаль, бере на себе часом такий тягар жахів, що скинути його здається можливим лише в могилу. Ось чому сутність злочинів так і не розкрита до кінця.

Не так давно осеневого вечора сидів я собі у лондонській кав'ярні Д. під широким півкруглим вікном. Я хворів впродовж кількох місяців, але оце вже видужував, і зміцніле здоров'я відродило у мене той щасливий душевний стан, що є цілковитою протилежністю еппуї(2) — стан гострої чутливості, коли наче спадає пелена з ментального зору — Αχλοζ η πςiv επτηεν (3) — і наелектризований інтелект перевершує свої звичайні можливості, як ото жвавий і правдивий розум Лейбніца бере гору над плутаною і химерною риторикою Горгія. Навіть дихати було насолодою; утіху давало й те, що здебільша породжує страждання. У мене з'явився спокійний, проте пильний інтерес до кожної дрібнички. Вечорами я проглядав оголошення з газетою на колінах і цигаркою в зубах, або роздивлявся розмаїте товариство, що збиралось у кав'ярні, або ж дивився крізь задимлені вікна на вулицю.

(1) Велике нещастя — коли ми не вміємо залишатися наодинці (фр.)-

(2) Нудьги (фр.).

(3) Пелена, що затягнута раніше (гр.).

Ця вулиця була головною артерією міста й увесь день кишіла народом. Коли сутеніло, метушня жвавішала; коли ж спалахували вуличні ліхтарі, повз кав'ярню мчали два безконечні, збиті потоки перехожих. Я ще ніколи не засиджувався в кав'ярні до цієї пори, тож бурхливе море людських голів сповнило мене новими й солодкими почуттями. Я цілком перестай зважати на те, що діється в залі, перевівши всю увагу на вулицю.

Спочатку мої спостереження мали абстрактний, узагальнений характер. Я розглядав натовп у цілому і думав про перехожих у сукупності. Та згодом перейшов до дрібниць і зі жвавим інтересом взявся вивчати розмаїття фігур-убрань, ходи, облич та мін.

Більшість мала самовдоволений та заклопотаний вигляд і прагла, здавалося, лише того, аби пробитися крізь натовп. Цей контингент хмурився, кидаючи очима на всі боки, а коли кого штовхали, то він, не дратуючись, обсмикував одяг і поспішав уперед. Інші — їх теж було немало — невтомно метушилися. З обличчями, що аж пашіли, вони завзято вимахували руками, самі з собою розмовляли — немов якраз серед тисняви почувалися на самоті. Коли їм заступали дорогу, вони раптом замовкали, але ще завзятіше розмахували руками і, нещиро всміхаючись, чекали, поки той, хто їх затримав, поступиться. Коли ж їх хтось штурхав, вони, геть знічені, починали схилятися перед тими. Чимось істотнішим ці дві категорії людей не виділялися. Вбрання їхнє, можна сказати, було пристойне. То були, без сумніву, люди вищих рангів: комерсанти, купці, адвокати, торговці, біржові маклери — божки і парії,— організатори дрібного бізнесу. Особливого інтересу вони не викликали.

Чиновницьке плем'я можна було побачити відразу; і серед нього я вирізнив дві характерні категорії. То були молодші писарі свіжоспечених фірм — молоді чоловіки в тісних сурдутах, блискучих черевиках і з напوماдженим волоссям. Якби не певне франтівство манер, що їх можна назвати "писаризмом", за браком кращого слова, то поведінка цих осіб

була б чи не точною копією досконалого bon ton, модного з рік тому. Вбиралися вони власне в те, що панки вже відносили, а це, гадаю, є найхарактернішою прикметою цього клану.

Старших клерків солідних фірм, чи то "надійних друзяк", ні з ким не сплутати. Ці були вдягнені в чорні або коричневі, добре пошиті сурдути і панталони, носили білі краватки, безрукавки та міцні широконосі черевики з грубими гетрами. Всі починали вже лисіти, а праве вухо, за яке закладали олівець, у кожного дивно відкопильовалось. Я помітив, що капелюха вони здіймали й натягали обома руками і носили на коротких золотих ланцюжках годинники старовинної роботи. Вони страшенно пишалися своєю респектабельністю, ніби там і справді було чим пишатися.

Впадали в око особи, в яких легко вгадувалися кишенькові злодії вищого ґатунку, що ними наводнені всі великі міста. Я уважно стежив за цими людцями, і мені ніяк не вкладалося в голову, як це справжні денді можуть приймати за своїх тих, чиї пишні манжети і святенницькі обличчя відразу виказували, хто вони насправді.

Ще легше можна було розпізнати гравців, про яких я вже не раз писав. Вдягалися вони вкрай різноманітно і носили, мов задиркуваті пройдисвіти, строкаті костюми, що склалися з велюрової камізельки, химерної шийної хустинки, позолочених ланцюжків і філігранових ґудзичків, а то, немов церковники,— найскромніше вбрання, що не викликало б найменшої підозри. Та в усіх були землісті пропиті обличчя, затуманені очі й бліді затиснуті вуста. Крім того, я вирізняв їх іще за двома ознаками: стишеним голосом і дивовижною здатністю великого пальця стояти під прямим кутом до інших. Дуже часто в товаристві цих проноз я постерігав ще й іншу категорію людей, безперечно, тієї ж породи. Про них усіх можна сказати, що вони живуть своїми викрутнями. Вони наче чатують на свої жертви загоном денді й загоном військових. У перших — довгі кучері й широкі усмішки, у других — застебнуті сурдути й насуплені брови.

Немов опускаючись суспільною драбиною ще нижче, я натикнувся на похмуріші, глибші теми для роздумів. Перед очима зринали дрібні торговці, євреї, що блискали соколиними очима на безмежно покірних обличчях; вуличні жебраки-професіонали, здоровила, що люто позирали на звичайних прошаків, яких лише відчай примусив жебрати; жалюгідні, аж прозорі, каліки, що вже ходили попідруч зі смертю і насилу проштовхувались крізь натовп, жалібно зазираючи кожному у вічі, наче сподіваючись на якусь останню потіху; скромні дівчата, що верталися пізно з роботи до своїх безрадісних помешкань і, не обурюючись, а радше плачучи, сахалися вуличних забіяк, чиїх безсоромних поглядів годі було уникнути; вуличні жінки будь-якого віку й на будь-який смак та чиста розквітла жіноча врода навіювали думку про статую, описану Лукіаном: зовні пароський мармур, а всередині нечистоти; відразлива прокажена в лахміттях; обвішана коштовностями, зморшкувата й розмальована стара карга, що вдавала молодуху; юнка, ще зовсім дитя, але вже затруєна досвідом свого страшного ремесла і гнана жагою дорівнятися в нечесті до старших; всілякі п'янички, що їх годі описати: в лахмітті, з підбитими очима й помутнілим зором або цілій, проте зашмарованій одежі — губасті, з червоними добродушними пиками, вони йшли похитуючись; треті, ще ніби в добротному, навіть тепер ретельно підчищеному одязі, ступали неприродно твердою пружкою ногою — мертвотно-бліді, з несамовитими запаленими очима, вони хапалися тремтячими руками за все, що траплялося їм під руку; крім них, проходили піріжечники, вуглярі, сажотруси, катеринщики, дресирувальники мавп, вуличні співаки, обшарпані ремісники і строкато вбрані, виснажені робітники — їхній галас і надмірні веселощі прикро різали слух і кололи очі.

Находила ніч, і я почав приглядатись іще пильніше, бо суттєво змінився не тільки загальний вигляд натовпу (він почав утрачати пристойність, оскільки поступово зникали порядніші люди й натомість дужче випиналися грубість і непристойність: адже пізня година витягує з нетрів усіляку мерзоту), а й промені газових ламп, що, спершу воюючи зі світлом гаснучого дня, вже розливались яскравими потоками, окриваючи

довколишній простір тремтливим сліпучим блиском. Все було темне й чарівне, мов ебенове дерево, з яким порівнюють стиль Тертуліана.

Чудернацький танок світла притягував увагу до окремих облич, і хоча швидкість, з якою юрби людських освітлених постатей проминали моє вікно, не давала мені придивитись як слід до кожного, завдяки незвичайній душевній прозірливості я, навіть просто глянувши, вичитував з тих облич історію довгих років.

Притулившись чолом до шиби й пильно стежачи за натовпом, я раптом натрапив на обличчя (якогось трухлявого, мабуть, сімдесятирічного діда), що вмить заповонило мою увагу своєю незвичайністю. Облич, хоч трохи подібних до цього, я ще ніколи не бачив. Добре пам'ятаю, як у мене відразу з'явилася думка, що Ретц, побачивши його, безперечно признав би, що його власні живописні втілення образу лиходія тьмяніють перед цим обличчям. Коли в ту коротку мить я хотів уловити його вираз, у мене в голові враз заворушилися неясні суперечливі думки про непересічний розум, зажерливість, скупість, обережність, холоднокровність, злобу, кровожерність, утіху, веселість, неймовірний жах і безмежний розпач. Мене охопило якесь дивне збудження, страх і цікавість. "Які ж бурхливі події,— сказав я собі,— лишили свій слід у цім серці!" І тут мені закортіло простежити за ним і дізнатись про нього якнайбільше. Поспіхом накинувши пальто, схопивши капелюха й тростину, я вибіг на вулицю і став пробиватися крізь натовп у той бік, куди він пішов, бо вже не бачив його. Коли ж нарешті побачив, то, наблизившись, не відставав уже ні на крок, намагаючись не привертати його уваги.

Тепер я міг роздивитися його як слід. Він був низький, худий і на вигляд зовсім охлялий. Одяг обшарпаний і брудний, але в яскравому світлі ліхтаря я зауважив, що білизна, хоч і брудна,— з добротної тканини, і, якщо не зрадив мене зір, в розпірку наглухо застебнутого roquelaire (1), що був явно придбаний у тандитника, я вловив блиск діаманта й ножа. Ці спостереження ще більше посилили мою цікавість, і я вирішив стежити за незнайомцем, хоч куди б він пішов.

(1) Сурдута (фр.).

Була вже ніч, над містом повис густий вологий туман, що незабаром випав шпарким дощем. Така переміна погоди якось дивно вплинула на людей, що враз заметушилися, й над головами в них виріс ліс парасольок. Безладдя, штовханина, гармидер посилювалися стократ. Сам я не дуже зважав на дощ, бо після недавньої гарячки волога була мені, хоч і небезпечна, проте дуже приємна. І я стежив за старим, закривши рот носовою хустинкою. З півгодини старий насилу пробивався головною артерією міста, і я мало не наступав йому на п'яти, боячись загубити його. Мене він не бачив, бо не обертався. За якийсь час він завернув у провулок, де людей було трохи менше. Тут його поведінка цілком змінилася. Він сповільнив ходу і йшов уже не прямо, а наче вагався й без усякої причини став переходити то з правого боку вулиці на лівий, то з лівого на правий. Юрба була такою густою, що я мусив не відставати від нього. Майже годину брів він по цій вузькій та довгій вулиці, поки натовп став рідшати й розтанув; людей було не більше, ніж опівдні біля парку на Бродвеї. Ось яка велика різниця між кількістю населення в Лондоні і в найлюднішому місті Америки. Повернувши ще раз, ми вийшли на яскраво освітлену площу, на якій вирувало життя. Незнайомець поведився як тоді, коли я вперше його побачив. Підборіддя впало на груди, а очі з-під нахмурених брів злісно зиркали на кожного, хто тиснув на нього. Він, проте, вперто пробивався крізь натовп; і як же я здивувався, коли, обійшовши площу, старий повернув назад. Коли ж він проробив це кілька разів, одного разу мало не викривши мене, я вже й зовсім не знав, що гадати.

Проминула ще одна година, перехожі вже не так докучали. Дощ лив без угаву, похолодніло, і люди заспішили до своїх домівок. Роздратовано шарпнувшись, незнайомець завернув у провулок, порівняно безлюдний, і з чверть милі промчав з такою спритністю, що, як на такого діда, була цілком несподівана. За кілька хвилин ми опинилися біля великого людного базару, який незнайомець вочевидь добре знав і на якому знов ожила його справжня природа; він став безцільно тинятися між купців і торговців. Півгодини, поки ми були на базарі, я мусив добре пильнувати,

щоб не загубити його і водночас не привернути до себе уваги. Завдяки гумовим калошам я ходив безшумно, і він мене не помітив. Переходячи з крамниці в крамницю, він ні до чого не прицінювався, ні з ким не розмовляв і дивився на все несамопитим, далеким поглядом. Це мене остаточно заінтригувало, і я вирішив, що не відійду, поки хоч трохи не задовольню свою цікавість.

Пробамкало одинадцятую годину, і люди стали швидко розсіюватись. Якийсь крамар, закриваючи віконниці, штурхнув старого, і я побачив, як його членами пробігла дрож. Він поспіхом вийшов, стривожено роззирнувся і напрочуд швидко побіг по кручених безлюдних вуличках, аж поки ми знову вийшли на головну магістраль до готелю Д., звідки й почалися наші мандри. Правда, вулиця тепер виглядала зовсім інакше. Й досі яскраво світилися ліхтарі, але дощ не вщухав і мало хто траплявся на очі. Незнайомець зблід. Понуро ступивши кілька кроків по цій, ще донедавна людній вулиці і важко зітхнувши, він повернув до річки. Покружлявши, ми вийшли до одного з провідних театрів. Саме скінчилася вистава, і публіка товклася на виході. Старий, задихаючись, кинувся туди, але я помітив, що обличчя його вже не таке страдницьке. Голова знову повисла, і він став таким, як і раніше. Його потягнуло потоком публіки, а я й нітрохи не розумів усієї химерності його вчинків.

Чим далі він простував, тим рідшав натовп, і до нього повернулися нерішучість і тривога. Якийсь час він ішов услід за гуртом з десяти-дванадцяти гультіпак, але ті один за одним розходились, поки у вузькій темній вуличці лишилося всього троє. Незнайомець зупинивсь і наче замислився, а тоді, вочевидь хвилюючись, швидко завернув на вуличку, що вивела нас у передмістя, цілком відмінне від кварталів, які ми проходили. Це була найгидкіша частина Лондона, і на всьому лежала печать страшних злиднів і наймерзенніших злочинів. Де-не-де тьмяно світилися ліхтарі; скрізь випиналися високі, ветхі, поточені шашелем дерев'яні будівлі, що мало не падали; вони так близько й безладно тулились одна до одної, що між ними годі було побачити якісь проходи. То тут, то там витикувалася брущатка, валялися камені, випхані зі своїх гнізд буйною рослинністю. В канавах — смердючі покидьки, всюди

відчувалася пустка. Та потрохи почав долинати людський гамір, і ми невдовзі побачили гурт послідущих лондонських волоцюг. Старий знову загорівся, мов лампа перед тим, як погаснути. Хо́да його враз набула пружності. На повороті нас раптом осліпив яскравий спалах: ми зупинилися перед величезним заміським палацом Нестримної Волі — одним із храмів горілчаного бога.

От-от мало світати. Та нещасні жалюгідні п'янички й досі тиснулись у яскраво освітлених дверях. Радісно зойкнувши, старий пропхався досередини і, знову відродившись на обличчі, став знічев'я тинятися між людей. Правда, недовго: хазяїн уже закривався, і всі посунули до виходу. На обличчі, за яким я так настирливо стежив, відбилося щось вагоміше за розпуку. Однак він, і на мить не загаявшись, мов шалений, кинувся до осереддя могутнього Лондона. Він промчав неабияку відстань, і я, цілком спантеличений, проте несхибний у рішенні не припиняти спостережень, що так заінтригували мене, не відставав від нього. Незабаром зійшло сонце, і коли ми знову підійшли до готелю на вулиці Д., то опинилися в такій же густій людській юрбі, як і вчора ввечері. І хоч людей ставало дедалі більше, я ще довго не відставав

від свого незнайомця. Але він, як і вчора, безцільно ходив туди-сюди, штовхаючись у юрбі цілий день. Коли й цей день став хилитися до вечора, я відчув смертельну втому і підійшов до цього волоцюги впритул. Я подивився йому прямо в лице, але він навіть не помітив мене — занурившись у себе, простував своєю дорогою. Я зупинивсь і замислився. "Цей старий,— подумалось мені,— уособлення найстрашнішого злочину. Він не може бути наодинці. Він — людина юрби. За ним марно стежити, бо ні про нього, ні про його вчинки я так і не знатиму. Навіть найлихіше серце — книга грубша за "Hortulus Animae" (1), і, мабуть, одним з божих благословень є те, що "es lasst sich nicht lesen".

(1) "Садочок душі" (латин.).